

КОЗАЦЬКІ МІСЦЯ ОДЕСИ ТА ОБЛАСТІ

Козацтво — одна з героїчних і славетних сторінок багатвікової української історії. Унікальність нашої історії і нашого народу полягає в тому, що у козацтві виявився творчий і волелюбний дух наших предків. Мужність і героїзм, патріотизм, любов до волі і батьків, демократизм, взаємодопомога, високі моральні цінності — усе це козацтво залишило у спадок українському народові, а сам козак став еталоном найкращих людських якостей, виразником нескореного національного духу. Він підтримував у народі надію на визволення, запалював наступні покоління на боротьбу за кращу долю, за нашу державність.

В Україні практично немає регіону, який так чи інакше, не був би пов'язаний з історією українського козацтва. Одещина — найбільша за територією область України — не є виключенням.

Як відомо, сьогодні Одеська область включає в себе землі трьох історичних українських земель. Північні райони області — частина історичного Східного Поділля — землі, що були колонізовані українцями від часів раннього середньовіччя. Центральна частина області — степи Херсонщини, з турецькими й татарськими містами Хаджибей (Одеса), Аджидер (Овідіополь), Балта та землі Едисанської орди до 1791 р. перебували під владою Османської імперії. Південна частина області — Південна Бессарабія або Буджак, де розташовувалися міста-фортеці Акерман (Білгород-Дністровський), Килія, Ізмаїл, Татарбунари й кочувала Буджацька (Білгородська) орда були під турецькою владою до 1812 р.

Якщо Північ сучасної Одещини — землі Східного Поділля — були одним з територій формування козацтва, то решта території Одеської області протягом століть була об'єктом козацьких походів, а пізніше — козацької колонізації.

Досвід формування української національної ідеї і боротьби за державність у козацьку добу став важливим чинником у здобутті та захисті нашої суверенності і сьогодні. Світ шанує відважних, тих, хто знає, за що і за кого бореться. Таких, якими були українські звितяжці — козаки в усі часи. Тому важливо пам'ятати, що окремі козацькі ватажки, відомі із загального курсу історії України, мали безпосереднє відношення до рідного краю. Усвідомлення цього допоможе краще зрозуміти сторінки минулого земель сучасної Одещини в контексті загальноукраїнської історії. І саме новітні лицарі з Україною в серці повернуть і славу, і волю нашій державі.

У пропонованих матеріалах подано коротку загальну інформацію про місця пов'язані з перебуванням визначних українських козаків в землях сучасної Одещини. Матеріали поділено на дві частини:

- 1) Топонімічні об'єкти Одеси та області, пов'язані з історією козацтва.
- 2) Пам'ятники, пам'ятні знаки та меморіальні дошки.

Матеріали призначені учням, студентам, вчителям гімназій і шкіл, історикам, краєзнавцям, всім, хто цікавиться історією Південної України, козацтва та історією міста Одеси.

I. Топонімічні об'єкти Одеси та області, пов'язані з історією козацтва

Урбаноніми Одеси та населенні пункти одеських передмість, урочища

1. **Бугаївка** (від укр. "Бугай" - некастрований самець великої рогатої худоби, на відміну від "Віл" - кастрований) – українське передмістя Одеси, тепер – мікрорайон міста, першопоселенці - бузькі козаки.
2. **Молдаванка** (від першопоселенців молдаван, які наприкінці XVIII століття заснували тут хутір, що пізніше став передмістям Одеси) – українське передмістя Одеси, тепер мікрорайон міста.
3. **Пересип** (від укр. "пересип" - піщана коса між морем та лиманом; вперше згадано у XVI столітті) – українське передмістя, тепер мікрорайон Одеси, за планом де Волана призначений для житла чорноморських козаків.
Є згадка про С. Палія, який на початку квітня 1691 р. на чолі загону з 200 козаків-вершників розгромив татар „в урочищі Пересип”. Було взято значну здобич. Одного із здобутих у цьому бою татар – Османа „челядника” кримського ватажка Бат-Кгеря С. Палій, „презентував” гетьману І. Мазепі, а останній переслав цього полоненого до Москви.
4. **Слобідка** (від "слобода" - поселення, звільнене на певний час від оподаткування) – українське передмістя Одеси, тепер мікрорайон міста.
5. **Фонтани** (Малий, Середній, Великий) (від молд. "финтина" - криниця) – села, тепер мікрорайони в однойменних балках, названі на честь джерел артезіанської води і заселені наприкінці нащадками чорноморських козаків.
6. **Чубаївка** – село, тепер – мікрорайон Одеси в т.зв. Чубаївській балці, заснований «чубатими» чорноморськими козаками наприкінці XVIII ст.
7. **Куяльник** (від татарського "Куялик" - густий, тобто з високою концентрацією солі; існувало два Куяльники Великий (тепер - Хаджибейський лиман) та Малий (він же Андрієвський, тепер Куяльницький лиман); з XV століття відоме місце соляних промислів) – українське передмістя Одеси, тепер село в Одеській області, засноване козаками-запорожцями на схилі Шкодової гори біля Куяльницького лиману.

Є згадка, що І. Сірко кілька разів здобував перемоги над татарами поблизу річок Куяльників. Наприклад, 23 жовтня 1665 р. переяславський полковник

Д.Єрмоленко писав до гетьмана, що „з Запоріжжя отаман кошовий [І. Сірко], і [російські бояри]Хитрой та Косагов, й все військо з табором та з піхотою і з спорядженням пішли в поля на Куяльники...” дати відсіч татарам за їхній набіг на Україну.

У 1672 р. *І.Сірко* взяв в полон на р. Куяльник мурзу білгородських татар Тананбета. Це був найзначніший татарський бранець, якого вдалося здобути *І.Сірку*.

8. **Козацька** – балка, названа на честь чорноморських козаків. Пізніше – Водяна балка, тепер – вул. Балківська.

9. **Хаджибей** (назва вірогідно походить від родового імені подільських шляхтичів Коцюб, які у XV столітті володіли цими землями; перша писемна згадка - 1415 рік) – тепер м. Одеса - адміністративний центр Одеської області. У *А.Скальковського* є згадка про *Семена Галицького* - полковника Війська Запорозького Низового. Вранці 2 жовтня 1769 р. козаки на чолі з *С.Галицьким* розгромили партію з 200 турецьких вершників на шляху біля Хаджибея, а потім напали і на саме поселення. Фортецю штурмувати не стали, а спустошили передмістя та навколишні села.

В 1771 р. за повідомленням *А. Скальковського* запорожці під проводом *П. Калнишевського* мали “три запеклі й славетні справи з ворогом” біля Очакова та Хаджибея 24 червня, 15 вересня та 9 жовтня. У 1772 р. запорожці захопили поблизу Хаджибею у Дальнику (теперішнє с. Великий Дальник Біляївського району Одеської області) 7.000 ногайських коней.

У 1788 р. козаки *З. Чепіги* виконували розвідувальні рейди до м. Хаджибея (Одеси). 11-12 серпня 1788 р., виконуючи бажання *Г. Потьомкіна*, *З. Чепіга* сам з партією козаків був біля Хаджибея і захопив з цього міста вночі в полон двох важливих турецьких “язиків”.

У вересні 1788 р. 3 піших та 3 кінних полки чорноморського козацтва (в кожному полку – по 500 козаків) під проводом *З.Чепіги* входили до складу відділу *Йосипа Дерібаса*, який вирушив на штурм м. Хаджибея (окрім чорноморських козаків до складу військ входили лише два батальйони регулярної російської армії). Під час штурму м. Хаджибея (Одеси), 14 вересня 1789 р. *З.Чепіга* з чорноморської кіннотою відрізав туркам шлях з фортеці (була розташована на місці теперішнього Приморського бульвару м. Одеси) до порту. Його ж козаки захопили у м. Хаджибеї один з турецьких кораблів. Окрім *З. Чепіги* в штурмі м. Хаджибея (Одеси) відзначилися чорноморці: полковник *САВА БІЛИЙ*, хорунжий *ОЛЕКСІЙ ВИСОЧИН*, старшини

ПРОКОПІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ, ІВАН СЕРБИН та АНДРІЙ БІЛИЙ, провідник корпусу І. Гудовича осавул КІНДРАТ ОСИПОВИЧ ТАБАНЦЬ та ін.

Козаки військового судді *А. Головатого* у серпні 1789 р. здійснювали розвідки ситуації навколо м. Хаджибея (Одеси). Під час штурму цього міста 14 вересня 1789 р. полки А. Головатого виконували функції обозної служби (вони ж підвозили до вже захопленого Хаджибея провіант, вивозили полонених тощо), за що А. Головатий отримав особливу подяку Й. Дерібаса.

Ананьївський район

10. **Ананьїв** — місто, адміністративний центр Ананьївського району Одеської області розташоване на річці Тилігул. Вперше згадується 1767 р. як козацька слобода Анані (від імені першопоселенця – запорозького козака Ананія), що виникла на території, підвладній Османській імперії.

Білгород-Дністровський район

11. **Акерман** – тепер м. Білгород-Дністровський в Одеській області – турецька фортеця, на яку кін. XVI- XVII ст. козаки неодноразово робили походи.

Значного розголосу набув похід *П. Лянцкоронського* (польський шляхтич, хмельницький староста, один з перших організаторів українського козацтва) 1516 р. на Акерман (Білгород-Дністровський) й бій з татарами на березі „Відова” або „Овідієва” Озера (вочевидь Дністровського лиману). Д. Яворницький з цього приводу писав: „1516 року козаки під керівництвом Предслава Лянцкоронського ходили походом під турецьке місто Білгород, захопили там безліч коней, рогатої худоби й овець, але на зворотному шляху їх біля озера Овидова, під Очаковом, наздогнали турки й татари, яких козаки розбили вщент і повернулися додому з багатою татарською і турецькою здобиччю”.

Вишневецький з своїми козаками неодноразово непокоїв турецькі фортеці в Північному Причорномор'ї, зокрема біля Акерману.

У середині березня 1594 р. запорожці *Г. Лободи* (гетьман запорозького козацтва, один з керівників постановня козацько-селянського постановня 1594 – 1596 рр.) організували успішний морський похід від Січі на Акерман (Білгород-Дністровський), під час якого, за їхнім власним донесенням австрійському імператору: „встигли... знищити і спустошити вогнем прикордонне турецьке місто Білгород, причому перебили декілька тисяч чоловік, як воїнів, так і простого люду”.

І. Сірко неодноразово ходив походами у Буджак, який також у документах називали „Білгородщиною” й зокрема на турецьке місто та фортецю Акерман (Білгород-Дністровський). „1659 року 28 серпня, – писав Д. Яворницький, –

прибулі до Москви посланці Івана Безпалого сповіщали, що полковник Сірко разом із січового запорозькими козаками ходив війною під турецьке місто Акерман та до ногайських улусів, які кочували поблизу Саманників; там він багато люду винищив, чимало литовських невільників визволив, двох мурз і децицю кримського ясиру в полон узяв; литовських полонених на волю, випустив і після цього рушив до міста Києва на допомогу боярину Шереметьєву”.

На початку грудня 1683 р. козацьке військо *С. Куницького* (гетьман Правобережної України у 1683 – 1684 рр.) вирушило в Молдову. Воно здобуло низку перемог над турками і татарами й разом з частиною молдавських військ, що виступали як союзники козаків, підійшло до Дунаю. С. Куницький зі своїми козаками винищив поселення навколо Білгорода та Акерману.

12. Старокозаче – село в Білгород-Дністровському районі Одеської області, засноване в 1827 р. усть-дунайськими козаками і задунайськими запорожцями — вихідцями з сіл Акмангіта, Дракулі та Задунайської Січі. Жителі села Старокозаче мають славні бойові традиції, вони несли прикордонну службу на Дунаї і Чорноморському узбережжі в складі першого і другого Дунайських козацьких полків, брали участь у війні 1828—1829 роках на Кавказі. Під час Кримської війни 1853—1856 р. воювали в Добруджі, а в квітні 1854 р. боронили Одесу від нападу Англо-Французької ескадри і брали участь у знищенні відомого Фрегата «Тигр».

13. Петрівка - село у Білгород-Дністровському районі Одеської області. За легендою, козак Петро з своєю родиною поселився за 5 км. від станиці Старокозаччя в мальовничій, з високими травами, балці на березку маленької річки. На цьому місці було колись турецьке поселення (знаходили турецькі люльки, предмети побуту, монети). Коли хто-небудь йшов в цю сторону на роботу, на питання: «Куди йдеш?», відповідали: «На Петрову балку!». Звідси і назва села Петрівка.

Біляївський район

14. Головкивка – тепер с.м.т. Біляївка – районний центр Одеської області, за однією із версій назване на честь кошового отамана, командувача Чорноморської козацької флотилії Антона (Антіна) Головатого. Поселення засноване козаками після ліквідації Запорізької Січі. Перші письмові згадки про запорожців у цих місцях датуються 1790 роком, коли між Південним Бугом і Дністром з'явилися козацькі поселення.

15. **Нерубайське** – село Біляївського району, назване на честь «нерубаїв» - за однією версією – запорожців, які після 1775 року прийняли турецьке громадянство і оселились в передмісті Хаджибею з умовою не мати зброю; за другою – на честь чорноморських козаків, які у 1792 році відмовились залишити обжиті землі межиріччя Дністра та Бугу і переселитись за наказом імператриці Катерини II на Кавказ.
16. **Усатове** – село Біляївського району, назване на честь «вусатих» нащадків козаків Війська Запорозького, які оселились тут одразу після зруйнування Січі у 1775 році. Хрести сільського цвинтаря свідчать, що окремі козаки жили на цій землі ще раніше цієї дати.
17. **Василівка** (до 1774 року — Каная Мурза, до 1849 року — Барабой, Шостка, Шестаково) — село в Біляївському районі Одеської області. Село засноване нащадком козацького старшинського роду Василем Шостаком. Збереглися палац та храм, засновані першим господарем помістя.
18. **Маяки** – село в Біляївському районі Одеської області. Сюди після Яського миру, коли пониззя лівобережного Дністра перейшло до Російської імперії, почали переселятись та освоюватись чорноморські козаки. У 1788 р. козаки З. Чепіги виконували розвідувальні рейди. У жовтні 1788 р. із значним загоном козаків “ходив до Маяку (с. Маяк), що поблизу гирла Дністра”.

Ізмаїльський район

19. **Ізмаїл** – місто обласного підпорядкування в Одеській області. Під час штурму Ізмаїла 11 грудня 1790 р. *З. Чепіга* перебував у складі військ Й. Дерібаса, що завдавали удар з боку Дунаю й, “командуючи другою колонною висадки кинувся з козаками на берег й захопив споруди, що напроти нього були” за що був представлений Г. Потьомкіним до ордена Св. Володимира 3-го ступеня.

Під час штурму Ізмаїла 11 грудня 1790 р. козаки *А. Головатого* завдавали удар по місту з боку острова Чатал. Він був особливо відзначений в рапорті про здобуття Ізмаїлу й на думку Г. Потьомкіна заслуговував на коштовну шаблю або Орден Св. Володимира 3-го ступеня.

20. **Новопокровське** - тепер с.Нова Покровка Ізмаїльського району Одеської області – село заснували задунайські козаки, яких в 1823 р. переселили в Ізмаїльську колоністську округу.

Кілійський район

21. **Кілія** – місто в Одеській області, що лежить на березі Кілійського гирла Дунаю, адміністративний центр Кілійської міської громади і Кілійського району. На Кілійську фортецю не раз нападали козаки: 1594 р. під проводом С.Наливайка та 1635 р. – І.Сулими; 1790 р. під проводом І. Гудовича. Під проводом Гудовича було здобуто 72 гармати, 12 нових мортир, декілька знамен та одне військове судно з гарматами.

По завершенні війни І. Гудович отримав значні земельні володіння, в тому числі й на теренах сучасної Одещини. Зокрема, з іменем І. Гудовича пов'язують етимологію (походження) одного з сіл, що було його маєтком – сучасного *с. Гудевичеве* Іванівського району Одеської обл.

У 1806 р. Кілія стала центром формування Усть-Дунайського війська.

22. **Дракуля** - тепер с. Трудове Кілійського району Одеської області – село засноване усть-дунайськими козаками, які оселилися в Ізмаїльському повіті у 1818 р.

23. **Жебріяни** (від турецького Хаджи-Ібрагім) – тепер с. Приморське в Кілійському районі Одеської області. Після зруйнування Запорізької січі сюди переселилась частина козаків.

24. **Липованське** – тепер м. Вилкове в Кілійському районі Одеської області. За спогадами старожилів село засноване запорожцем Кобилюю в місці впадіння Кілійського гирла Дунаю в Чорне море на піщаному кучугурі. Наприкінці XVIII ст. сюди поселилися козаки-некрасівці, нащадки донських козаків, які після придушення Булавінського повстання пішли з Дону у вересні 1708 року.

Лиманський район

25. **Корсунці** – село Лиманського району Одеської області, назване на честь першопоселенців – чорноморських козаків, колишніх запорожців корсунського куреня.

26. **Сичавка** – село в Лиманському районі Одеської області. Саме у цьому селі зупинялися влітку 1709 р. Іван Мазепа разом з своїм шведським союзником королем Карлом XII, його почтом та загоном козаків рятуючись після поразки під Полтавою.

27. **Курисове** - село в Лиманському районі Одеської області (раніше називалося Балай, Покровське, Петрівка). Населений пункт, заснований нащадками

козацького старшинського роду Курісами у 1793 році та заселений кріпаками з Лівобережної України. Зберігся Покровський храм, палац та інші споруди, побудовані на кошти Курісів.

Овідіопольський район

28. **Грибівка** – село Овідіопольського району, колишня дача Андріана Грибовського, секретаря імператриці Катерини II, який походив із сім'ї лубенського полкового осавула і підготував для підпису укази про початок побудови в Хаджибеї гавані та про перейменування Хаджибея в Одесу (останній не зберігся).

Ренійський район

29. **Тобак** – село неподалік від міста Рені Одеської області. 30 грудня 1683 р – 4 січня 1684 р. там відбулася битва кінних козаків гетьмана *С. Куницького* та піших козаків хороброго полковника *А. Могили* з військами кримського хана Хаджи-Гірея, яка увійшла в історію під назвою Битва під Рені. Протягом п'яти діб в оборонному військовому таборі відбивали козаки ворожий наступ. Але не витримавши ворожого натиску, *С. Куницький* разом з кінними полками (бл. 2 000 чол.) зумів переправитися через річку і покинути оборонний табір, в якому залишалися піхотні на чолі з полковником *А. Могилою* (бл. 4 000 чол.). Події під с. Тобак грудня 1683 р. коштували *С. Куницькому* не лише гетьманства, але й життя.

Савранський район

30. **Саврань** – с.м.т. Савранського району Одеської області. Одеський історик *Анатолій Бачинський* звернув увагу на те, що *М. Бельський*, говорячи про успішні дії польських військ (а також й їхніх союзників у зазначеному поході – українських козаків), відзначив: „Була та битва у Саврані (в оригіналі польською – Szawranu) ріки, що в Бог* впадає”. Отже, можна стверджувати, що перша згадана у писемних джерелах військова операція українських козаків (1489 р.) була пов'язана із землями на півночі сучасної Одещини – сучасними Савранським, Кодимським і Балтським районами.

Гайдамаки загонів *С. Чалого* використовували Саврань як місце свого постійного базування у 1734-1735 рр. Звідти гайдамаки робили наїзди не лише на польські маєтки але й на володіння Османської імперії, зокрема, спустошивши у грудні 1734 р. центр „Ханської України” – Дубоссари.

Татарбунарський район

31. **Глибоке** – село Татарбунарського району, де біля озера Сасик знаходиться козацьке кладовище.
32. **Акмангіт** – тепер село Білолісся Татарбунарського району Одеської області – колишнє татарське поселення. У 1820 р. тут оселилася група усть-дунайських та задунайських козаків. Новопоселенці Акмангіту відмовлялися сплачувати податки і виконувати повинності, домагаючись відновлення у Буджаку козацького війська. За їх проектом територія війська мала охопити увесь Буджак. Кіш та Січ розташовувалися у Акмангіті. Козаки вимагали виключних прав на використання землі, рибальство та самоврядування. За це військо мало нести прикордонну службу.

Річки, які протікають на території Одеської області та пов'язані з історією козацтва

33. **Річка Дунай** - з гирлом р. Дунай, пов'язані події блискучого походу козаків на Стамбул 1615 р. У червні 1775 року в нижній течії Дунаю, після зруйнування російськими імператорськими військами Нової Січі й ліквідації Запорізького козацького війська, була утворена Задунайська Січ. Запорожці оселилися спочатку на лівому березі, а потім османська адміністрація переселила їх на правий берег.
34. **Річка Кодима** – біля неї битва 1693 р. загону козаків Семена Палія з татарами. А. Бачинський описував перебіг подій битви 1693 р. на р. Кодимі: „В широкому степу біля річки Кодима, що слугувала кордоном між турецькими та польськими володіннями, татари зустрілися з семитисячним загonom Семена Палія. Становище козаків здавалося безвихідним. Ворог мав величезне чисельну перевагу. Відбивши перший удар татар, козаки спорудили кругове укріплення з возів, засипаних землею. Цілий день штурмували татари козацький табір, але прорватися скрізь лави його захисників не змогли. Вночі Семен Палій наказав своїм збудувати на Кодимі греблю. Зі світанком в татарський табір хлинула вода. Розбуджені стрімкими потоками вороги в паніці почали розбігатися. Їм у тил вдарили козаки. Кримські війська зазнали цілковитої поразки й повернули до степу. Баталія ця увійшла в історію як битва на Кодимі. Поразка від відносно невеликого козацького загону справила гнітюче враження на хана. він розпорядився тимчасово припинити набіги на Україну”.

35. **Річка Тилігул** – біля неї селилися козаки в перші роки після виходу з Запоріжжя.
36. **Річка Барабой** - річка в теперішньому Біляївському та Овідіопольському районах Одеської області. Пізніше *Б. Претвич* „з'єднавшись з людьми волоського воєводи”, „наздогнав татар аж на Беримбою (Барабой)”. Там війська Б. Претвича татар „наздогнавши уночі, тієї ночі били їх тричі”.
37. **Річка Чичиклія** – в межах Любашівського і Миколаївського районів Одеської області. Є згадка про напад в серпні 1693 р. запорізького ватажка Максима Зацного на татарський чамбул, який напав на караван купців, серед яких був гетьманський посол Яким Книш. Повідомляється, що Максим Зацний там усіх „поганців трупом поклав”, десятеро чоловік у полон узяв і серед них гетьманського посланця Книша з листами, якого негайно відпустив на волю. Після того Яким Книш приїхав у Батурин і сповістив Мазепу про все, що з ним трапилося”.

II. Пам'ятники, пам'ятні знаки та меморіальні дошки

(в дужках – рік встановлення)

1. Гармата з англійського фрегата “Тигр” (1904) на Думській площі, який у 1854 році був взятий на абордаж в районі Середнього фонтану козаками Дунайського війська.
2. Пам'ятник отаману А. Головатому (1999) в Старобазарному сквері.
3. Бюст Богдана Хмельницького (2005) на розі вулиць Мечникова та Богдана Хмельницького.
4. Дуб «Чорна ніч», посаджений у 1792 році при розставанні чорноморських козаків (1992) на розі провулка Олександра Матросова та проспекту Шевченка.
5. Хрест на згадку про перемогу українських козаків на чолі з С. Палієм над татарами у 1691 році (2005) в парку Лузановка.
6. Козацький цвинтар на Хаджибейській дорозі в Суворовському районі м.Одеси (колишні Куяльницькі хутори), де поховані козаки легендарної Сотниківської Січі. Одна з перших могил на Сотниківському цвинтарі датується 1791 роком, тобто за чотири роки до появи самої назви Одеса, що сталося в січні 1795 року (до XVI століття Одеса мала назву Коцюбіїв, а потім, до 1795 року – Хаджибей). Наразі збереглося кілька десятків старовинних кам'яних хрестів, написи на котрих подекуди знищила природа. Історики стверджують, що у цьому районі жили нащадки запорізьких козаків, які у свій час осіли у Чорноморських степах.
7. Пам'ятний хрест у с.Івашкове Кодимського району на місці перемоги козаків під керівництвом полковника С.Палія над ногайськими татарами на р.Кодимі у 1693 році (2018)
8. Монумент у с.Кам'яне Савранського району на місці битви 1489 року над р.Яланець, в повідомленні про яку вперше були згадані українські козаки (2014)
9. Монумент Богданові Хмельницькому у м.Кілія (1954)

Література:

1. Бачинська О. Дунайське козацьке військо 1828-1868 рр.(До 170-річчя заснування). Одеса: Астропринт, 1998. 232 с.
2. Бачинська О. Задунайські запорожці: козацьке буття в “післякозацьку добу”//Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення / Гол. ред. В. Смолій; Відп. ред. В. Горобець. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2012. С. 201-216.
3. Бачинська О.А. Запорозькі залоги Нижнього Придунав'я у російсько-турецькій війні 1806-1812 рр. (за біографіями задунайських козаків) // Чорноморська минувшина. Записки відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України: Зб. наук. пр. Вип. 1. Одеса, 2006. С.39-48
4. Гончарук Т., Гуцалюк С. Українське козацтво і Хаджибей (Одеса) середина XVI-1794 рік. / Т. Гончарук, С. Гуцалюк ; Управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної держ. адміністрації, Українське чорноморське козацтво, Одеське товариство "Південна громада" ім. Т.Г.Шевченка. Одеса, 1998. 66 с.
5. Гончарук Т.Г. Кошовий отаман Петро Калнишевський та Хаджибей (Одеса). Одеса: Фенікс, 2011. 192 с.
6. Одеса козацька : наукові нариси / О. А. Бачинська, Т. Г. Гончарук, С. Б. Гуцалюк [та ін.]; Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. Історичний факультет. Кафедра історії України, Відділ історії козацтва на Півдні України НДІ козацтва при П України НАН України. Одеса : Фенікс, 2008. 239 с.
7. Полторак В. М. «Список іменний корпусу козаків оттоманських». 1857 р. / В. М. Полторак // Чорноморська минувшина: Зб. наук. пр. 2011. Вип. 6. С. 114 – 128.
8. Сергійчук В.І. Морські походи запорожців / В. Сергійчук. К.: Фотовідеосервіс, 1992. 60 с.
9. Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього коша Запорозького / А.О. Скальковський. Дніпропетровськ, 1994. 678 с.
10. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. Т. 3 / Ред. кол.: П. С. Сохань (голова), В. А. Смолій (заст. голови). АН України. Археографічна комісія, Інститут історії України. К.: Наукова думка, 1993. 586 с.